

Δρ. Δημήτριος Καραμπερόπουλος

Ρήγας Βελεστινλής και Ευγένιος Βούλγαρις

(Δημοσιεύθηκε στο *Θεσσαλικό Ημερολόγιο*, τόμ. 77, 2020, σελ. 237-240)

Ο Ρήγας Βελεστινλής¹ (1757-1798) στα δημοσιευμένα έργα του δεν έχει καταχωρίσει κάποια άμεση πληροφορία για τον φιλόσοφο και διδάσκαλο του Γένουσι Ευγένιο Βούλγαρι² (1716-1806). Ωστόσο, υποστήριζε πως σε «απλούν ύφος» πρέπει να είναι γραμμένα τα κείμενα των λογίων, για να είναι κατανοητά από τους αναγνώστες, από τον λαό. Χαρακτηριστικά τόνιζε στον πρόλογο του διαφωτιστικού βιβλίου του *Φυσικής απάνθισμα* ότι «η αιτία οπού μετεχειρίσθην απλούν ύφος ήτον δια να μην προξενήσω με την γριφότητα του ελληνισμού (=αρχαίας γλώσσας) εις τους άλλους, εκείνο οπού ο ίδιος έπαθα σπουδάζοντας». Ακόμη τόνιζε ότι σκοπός του ήταν να ωφελήσει το «γένος» «και όχι προς επίδειξιν να επισωρεύσω λέξεις εις αυτό μου το απάνθισμα» γι' αυτό προσθέτει ότι το εκθέτει «με σαφήνεια όσον το δυνατόν, οπού να το καταλάβουν όλοι, και να αποκτήσουν μίαν παραμικράν ιδέα της ακαταλήπτου φυσικής». Πιθανόν με τη «γριφότητα» της γλώσσας να υπονοούσε και τα κείμενα του Βούλγαρι, τα οποία χρησιμοποιούνταν στην εκπαίδευση και τα οποία ήταν γραμμένα σε μια αρχαιοπρεπή ελληνική γλώσσα, δύσκολα κατανοητή από τους αναγνώστες και ιδιαίτερα από τους μαθητές, όπως επισημαίνει ο Ρήγας, ο οποίος, σύμφωνα με τα αναγραφόμενα, αρκούτως ταλαιπωρήθηκε.

¹ Ρήγα Βελεστινλή, *Άπαντα τα έργα*, Επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήρια Δημ. Καραμπερόπουλου, έκδοση σε ψηφιακό δίσκο (CD-ROM) από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2007.

² Ενδεικτικά παραπέμπουμε για τον Ευγένιο Βούλγαρι: Νίκου Ψημμένου, *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, τόμ. Β', «Η επικράτηση της νεωτερικής φιλοσοφίας. Μετακορυδαλλική περίοδος», εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1989, για βιογραφικά στοιχεία στη σελ. 32, για την εργογραφία του και επιλογή βιβλιογραφίας στις σελ. 528-531. Επίσης βλ. Κώστα Πέτσιου, Προλεγόμενα-επιμέλεια-ευρετήρια στο *Η Λογική εκ παλαιών και νεωτέρων συνεργανισθείσα υπό Ευγενίου Διακόνου του Βουλγάρεως, εν Λειψία της Σαξονίας εν τη τυπογραφία του Βρεϊτκόφ, 1766*, Εργαστήριο Ερευνών Νεοελληνικής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2010, σελ. 15-174.

Επί πλέον έχει ενδιαφέρον να σημειώσουμε, στοιχείο που μάλλον δείχνει και τις προτιμήσεις του Ρήγα, σε συνδυασμό με τα προηγούμενα, ότι στη δωδεκάφυλλη *Χάρτα της Ελλάδος*, στην οποία έχει καταχωρίσει πολλά ονόματα προσώπων από την μακραίωνη ιστορία του ελληνισμού, αναγράφει μόνο το όνομα του Ιώσηπου Μοισιόδακα³ (1725;-1800) από τους σύγχρονους του λογίους. Συγκεκριμένα στο φύλλο 12 της *Χάρτας* και δίπλα στο Δούναβι σημειώνει, «*Τζέρνα Βόδα. Πατρίς Ιωσήπου Μοισιόδακος*», δηλωτικό της σχέσης μαθητού και δασκάλου, ο οποίος, σημειώνουμε, έγραφε σε «*απλούν ύφος*»⁴.

Στα σημαντικά έγγραφα για τη σύλληψη τον Δεκέμβριο του 1797 του Ρήγα Βελεστινλή, τα οποία έφερε στο φως της δημοσιότητας ο Κων. Άμαντος⁵, αναφέρεται και ένα με τον τίτλο «Κατάλογος των αντικειμένων των κατασχεθέντων και μεταφερθέντων εις τα γραφεία της αστυνομίας μετά την σύλληψιν του Ρήγα Βελεστινλή». Στον κατάλογο αυτό, εκτός από τα κιβώτια με τις εκδόσεις του Ρήγα, περιέχονται διάφορα προσωπικά του αντικείμενα και τα κάτωθι τρία ελληνικά βιβλία:

«-*Εν βιβλίον υπό τον τίτλον Νέα Γεωγραφία του Δανιήλ Έλληνος μοναχού.*

-*Εν βιβλίον υπό τον τίτλον Σχολείον Αριθμητικής του Ιωάννου Εμμανουήλ Καστοριανού ελληνιστί. Εν Βιέννη παρ' Αντωνίου Pichler 1797 εις 8^{ov}.*

-*Εν βιβλίον Επιστολή του αρχιεπισκόπου Ευγενίου τπωμένον ελληνιστί εν Τεργέστη 1797 εις 8^{ov}.*».

³ Ενδεικτικά βλ. Πασχάλη Μ. Κιτρομηλίδη, *Ιώσηπος Μοισιόδαξ. Οι συντεταγμένες της βαλκανικής σκ'ψης τον 18^ο αιώνα.*, Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, Νεοελληνική προσωπογραφία, Αθήνα 1985. Νίκου Ψημένου, *Η ελληνική φιλοσοφία...*, ό.π., εργογραφία και επιλογή βιβλιογραφίας, σελ. 532-533.

⁴ Πασχάλη Κιτρομηλίδη, «Ο δάσκαλος του Ρήγας [Ιώσηπος Μοισιόδαξ]», *Υπέρεια*, τόμ. 1, *Πρακτικά Α' Συνεδρίου «Φεραί-Βελεστίνο-Ρήγας»*, (Βελεστίνο 1986), Αθήνα 1990, σελ. 511-518.

⁵ Κων. Αμάντου, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή*, Αθήνα 1930, φωτομηχανική επανέκδοση από την Επιστημονικής Εταιρεία Μελέτης Φεράν-Βελεστίνο-Ρήγα με την προσθήκη ευρετηρίου, επιμ. Δημ. Καραμπερόπουλου, Αθήνα 1997, αρ. 52, σελ. 145. Επίσης βλ. Κων. Αμάντου, «Ρήγας Βελεστινλής. Νέα στοιχεία περί αυτού», *Ελληνικά*, τόμ. 5, 1932, σελ. 39-60.

Το πρώτο βιβλίο θα έχει σχέση με την *Γεωγραφία νεωτερική των Δανιήλ Φιλίππιδη και Γρηγορίου Κωνσταντά*, το οποίο εκδόθηκε λίγα χρόνια πιο πριν. Ο πλήρης τίτλος είναι *Γεωγραφία νεωτερική, ερανισθείσα από διαφόρους συγγραφείς παρά Δανιήλ ιερομονάχου και Γρηγορίου ιεροδιακόνου των Δημητριέων... Εν Βιέννη παρά τω ευγενεί κυρίω Θωμά των Τράττνερν, 1791*⁶. Το βιβλίο αυτό των συμπατριωτών του Δημητριέων, ο Ρήγας το μνημονεύει τρεις φορές σε υποσημειώσεις του στην έκδοση του *Νέου Ανάχαρσι*⁷. Συγκεκριμένα αναγράφει στις σελ. 141, 142 και 148 αντίστοιχα, «*Η Γεωγραφία των Δημητριέων φύλ. 213*», «*όρ. Γεωγ. των Δημητριέων φύλ. 214*», «*δια να ιζεύρη ο αναγνώστης πόσον είναι η οργυιά και τα λοιπά μέτρα, ας ιδή την Γεωγ. των Δημητριέων φύλ. 21*».

Το δεύτερο βιβλίο ήταν του συντρόφου του και συμμάρτυρα Ιωάννη Εμμανουήλ, (1773-1798), φοιτητή της Ιατρικής, ετών 24, όταν τον συνέλαβαν τον Δεκέμβριο του 1797. Ο τίτλος του βιβλίου είναι: *Στοιχείων της αριθμητικής δοκίμιον. Εν Βιέννη, παρά Αντωνίω τω Πίχλερ, 1797*⁸. Θα είχε μαζί του το βιβλίο αυτό, διότι ήταν του συντρόφου του και για την αξία του βιβλίου αυτού και τη χρησιμότητα στην εκπαίδευση της εποχής. Αναφέρεται χαρακτηριστικά μεταξύ των άλλων ότι ο Χριστόφορος Φιλητάς αναλαμβάνοντας το 1818 τη Σχολή της Τεργέστης έκρινε κατάλληλο αυτό το βιβλίο, το οποίο «*με μαθηματικήν τάξιν και πολλήν σαφήνεια, χάριν των εις το εμπορικόν βίον να ασχοληθώσι μελλόντων, συνέγραψε προ χρόνων ένας ομογενής μας, Ιωάννης Εμμανουήλ Καστοριανός*»⁹.

⁶ Το βιβλίο *Γεωγραφία νεωτερική* επανεκδόθηκε από την «Εστία. Νέα Ελληνική Βιβλιοθήκη», Αθήνα 2006, με επιμέλεια και εισαγωγή της Αικατερίνης Κουμαριανού.

⁷ Ρήγα Βελεστινλή, *Νέος Ανάχαρσις*, Βιέννη 1797, φωτομηχανική αναστατική επανέκδοση, επιμέλεια-εισαγωγή-ευρετήριο Δημ. Καραμπερόπουλου από την Επιστημονική Εταιρεία Μελέτης Φερών-Βελεστίνου-Ρήγα, Αθήνα 2006.

⁸ Γ. Λαδά - Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των Ετών 1796-17899*, Αθήνα 1973, αρ. 73, σελ. 96.

⁹ Όλγα Κατσιαρδή-Hering, «Χριστόφορος Φιλητάς», *Μνήμων*, τόμ. 12, 1989, σελ. 37. Περισσότερα στοιχεία βλ. Λεάνδρου Βρανούση, *Εφημερίς, 1797, Προλεγόμενα*, τόμ. 5, Κέντρο Ερεύνης Μεσαιωνικού και Νέου Ελληνισμού, Ακαδημίας Αθήνα, 1995, σελ. 541-542.

Το τρίτο βιβλίο είναι του Ευγενίου Βουλγάρεως, το οποίο εκδόθηκε στην Τεργέστη με τίτλο *Επιστολή του σοφωτάτου κυρίου Ευγενίου Αρχιεπισκόπου πρώην Σλαβωνίου και Χερσώνος. Τεργεστίω, εν τη τυπογραφία του Ιωάννου Μπατίστα Σπερανδιού, 1797*¹⁰. Το κείμενο αυτό είναι μια απάντηση στα όσα έγραψε πριν από δυο χρόνια ο Αθανάσιος Ψαλλίδας στο βιβλίο του, *Καλοκινήματα ήτοι εγχειρίδιον κατά φθόνου και κατά της λογικής του Ευγενίου. Συντεθέν υπό του Δ... Και ιδίοις αναλώμασι δια τύπων εκδοθέν χάριν των φιλαληθεστάτων Ελλήνων. Εν Βιέννη της Αουστρίας 1795*¹¹. Προσθέτουμε ότι η πολυσέλιδη *Λογική*¹² του Ευγενίου Βουλγάρεως είχε εκδοθεί στην Λειψία το 1766.

Διαβάζοντας τον κατάλογο των πραγμάτων, τα οποία είχε μαζί του ο Ρήγας κατά τη σύλληψή του στην Τεργέστη, κατανοούμε το λόγο για τον οποίο είχε τα δυο βιβλία στις αποσκευές του. Για το πρώτο βιβλίο της *Γεωγραφίας νεωτερικής των συμπατριωτών του Δημητριάων* αντιλαμβάνεται ο αναγνώστης ότι το είχε χρησιμοποιήσει και πως του ήταν απαραίτητο για τις χαρτογραφικές εργασίες του, οι οποίες ακόμη θα συνεχίζονταν, διότι είχε προγραμματίσει την έκδοση λεπτομερών χαρτών για την Βουλγαρία, τη Σερβία και τη Βοσνία¹³. Επίσης για το δεύτερο

¹⁰ Γ. Λαδά - Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1796-17899*, Αθήνα 1973, σελ. αρ. 56, σελ. 62. Ευχαριστίες εκφράζονται στον φίλατο καθηγητή Κώστα Πέτσιο για την ευγενική αποστολή φωτοτυπίας του βιβλίου.

¹¹ Γ. Λαδά - Α. Χατζηδήμου, *Ελληνική Βιβλιογραφία των ετών 1791-1795*, Αθήνα 1970, αρ. 227, σελ. 365-367.

¹² Ο τίτλος είναι *Η Λογική εκ παλαιών και νεωτέρων συνερανισθείσα υπό Ευγενίου Διακόνου του Βουλγάρεως, εν Λειψία της Σαξονίας εν τη τυπογραφία του Βρεϊτκόφ, 1766*. Φωτομηχανική αναστατική επανέκδοση πραγματοποιήθηκε με Προλεγόμενα-επιμέλεια-ευρετήρια του καθηγητού Κων. Πέτσιοι από το Εργαστήριο Ερευνών Νεοελληνικής Φιλοσοφίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 2010.

¹³ Σύμφωνα με τη μαρτυρία του Johann Christian von Engel, *Geschichte des Ungrischen Reichs und seiner Nebenlande*. – τόμ. I: *Geschichte des alten Raroniens und der Bulgarey*, Halle 1797, σελ. 473-474, ο Ρήγας ετοίμαζε λεπτομερείς χάρτες και για τις υπόλοιπες περιοχές, της Βουλγαρίας, Σερβίας, Βοσνίας. Την μαρτυρία μνημονεύει ο Γ. Λάϊος, «Οι χάρτες του Ρήγα. Έρευνα επί νέων πηγών», *Δελτίο Ιστορικής Εθνολογικής Εταιρείας*, τόμ. 14, (1960), σελ. 231-312, Παράρτημα II, σελ. 296-298.

Επίσης στα βιβλία κατά τη σύλληψή του μετά την προδοσία στην Τεργέστη, ο Ρήγας είχε και ένα χάρτη της Σερβίας, Βοσνίας, τον οποίο, υποθέτουμε, ότι

βιβλίο της *Αριθμητικής*, ίσως επειδή ήταν του συντρόφου του φοιτητού της ιατρικής Ιωάννη Εμμανουήλ και ίσως να χρησιμοποιούνταν ως διδακτικό εγχειρίδιο.

Απορίας άξιον αποτελεί το γεγονός ότι είχε μαζί του το βιβλίο *Επιστολή του σοφωτάτου κυρίου Ευγενίου αρχιεπισκόπου πρώην Σλαβωνίου και Χερσώνος...* Το βιβλίο αυτό εκδόθηκε στην Τεργέστη και το περιεχόμενό του έχει σχέση με την κριτική που είχε κάνει ο Αθ. Ψαλίδας στο βιβλίο του *Καλοκινήματα*, το 1795 για την *Λογική* του Ευγενίου του Βουλγάρεως¹⁴. Είναι ένα βιβλίο καθαρά φιλοσοφικού περιεχομένου σχετικά με το πρόβλημα της γνώσης.

Για την παρουσία του βιβλίου του Ευγενίου Βουλγάρεως στις αποσκευές του Ρήγα κατά τη σύλληψη του, θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι για κάποιον από τους παρακάτω λόγους το είχε μαζί του κατά το ταξίδι του από τη Βιέννη στην Τεργέστη:

α). Ίσως, επειδή πρόσφατα είχε εκδοθεί και αναφέρονταν στην αντιπαράθεση δύο σημαντικών λογίων του ελληνισμού, του Ευγενίου του Βουλγάρεως (1716-1806) και του Αθανασίου Ψαλίδα (1767-1825), ο Ρήγας να το αγόρασε στην Βιέννη και να το είχε μαζί του από ενδιαφέρον να γνωρίσει το περιεχόμενό του και τις μεταξύ των γνωστών του αυτών λογίων αντιπαράθεση.

β). Μία δεύτερη περίπτωση, που δυνατόν να δικαιολογεί την παρουσία του συγκεκριμένου βιβλίου του Ευγενίου του Βουλγάρεως στις αποσκευές του Ρήγα, είναι εκείνη του τυχαίου γεγονότος. Όταν ο Ρήγας θα είχε φτάσει στην Τεργέστη, όπου είχε εκδοθεί το βιβλίο, κάποιος γνωστός του, γνωρίζοντας το ενδιαφέρον του Ρήγα για μάθηση, για γνώση, να του το πρόσφερε πριν ακόμη καταλύσει στο ξενοδοχείο, στο οποίο τον περίμενε η αυστριακή αστυνομία, μετά τη σχετική προδοσία από τον

μάλλον θα τον ήθελε για να εκδώσει και για τις περιοχές αυτές λεπτομερή χάρτη διαιρεμένο σε Επαρχίες και Τοπαρχίες. Βλ. Κων. Άμαντος, *Ανέκδοτα έγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, ό.π.*, σελ. 145.

¹⁴ Αποσπάσματα από τα σχετικά κείμενα του Βούλγαρι και του Ψαλίδα έχουν καταχωρησθεί στο: Νίκου Ψημμένου, *Η ελληνική φιλοσοφία από το 1453 ως το 1821*, τόμ. Β', «Η επικράτηση της νεωτερικής φιλοσοφίας. Μετακορυδαλική περίοδος», εκδόσεις «Γνώση», Αθήνα 1989, σελ. 263-278.

τυχάρπαστο Έλληνα έμπορο. Ίσως κατ' αυτόν τον τρόπο να βρέθηκε στα πράγματά του, τα οποία κατέγραψε η αστυνομία.

γ). Μια τρίτη εκδοχή μπορεί να είναι εκείνη, την οποία διατύπωσε ο Λέανδρος Βρανούσης¹⁵, ότι δηλαδή ο Ρήγας να είχε το βιβλίο αυτό για να το προσφέρει ειδικά στο Ψαλίδα, όταν μετά την Τεργέστη θα έφθανε στην Πρέβεζα, από την οποία θα διοχέτευε το έντυπο υλικό του. Χαρακτηριστικά ο Βρανούσης σημειώνει: «...Τολμώ όμως να υποθέσω ότι [στην Πρέβεζα] θα ερχόταν αμέσως σ' επαφή με τον με τον κύκλο των φίλων του στα Γιάννενα κι εκεί θα διοχέτευε το έντυπο υλικό των κιβωτίων του. Εικάζω μάλιστα ότι για τον Ψαλίδα ειδικά έφερνε μαζί του και ένα μικρό προσωπικό δώρο: ήταν η απάντηση του Ευγενίου Βούλγαρη στα 'Καλοκινήματα'». Ωστόσο όμως καταλήγει επισημαίνοντας ότι «...η πολλή φαντασία είναι απαράδεκτη στην επιστημονική ιστορική έρευνα...».

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι με τα μέχρι τώρα στοιχεία δεν είμαστε σε θέση να δώσουμε μία οριστική απάντηση στο ερώτημα της παρουσίας του βιβλίου του Ευγενίου Βουλγάρεως στα πράγματα του Ρήγα Βελεστινλή κατά τη σύλληψή του στην Τεργέστη στις 19 Δεκεμβρίου 1797. Ίσως μελλοντικά κάποιο καινούργιο τεκμήριο ευελπιστούμε να προσφέρει τη σχετική οριστική απάντηση.

¹⁵ Λ. Ι. Βρανούση, *Αθανάσιος Ψαλίδας, ο Διδάσκαλος του Γένους (1767-1828), ο πατριώτης - ο πολιτικός - ο αγωνιστής*, Ιωάννινα, 1952, β' έκδοση Ιωάννινα 2008, σελ. 56.